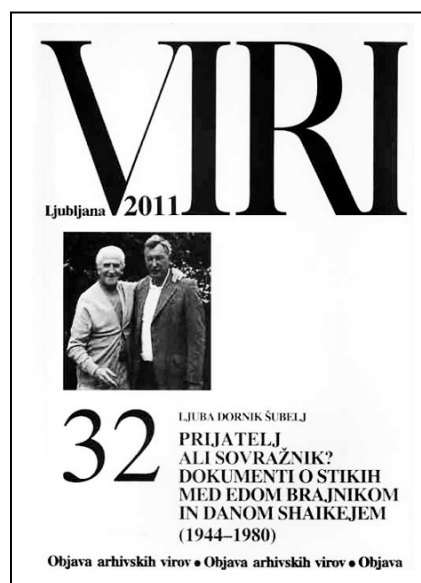

Prijatelj ali sovražnik? : dokumenti o stikih med Edom Brajnikom in Danom Shaikajem : (1944–1980) / avtorica spremne študije in kazal Ljuba Dornik Šubelj. Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 2011, 139 str., ilustr. (Viri, št. 32)

Arhivski viri so eden temeljev oziroma pogojev znanstvenega zgodovinopisja. Vsaka objava arhivskega gradiva na način, značilen za metode in tehniko znanstvenega zgodovinopisja, je zato zanj in tudi za vse, ki jih objavljana tematika virov zanima, dobrodošla. To velja tudi za objavljene vire o tajni diplomaciji, ki sta jo vsak za svojo državo vzdrževala med seboj dva obveščevalca, kot je primer v virih o stikih med jugoslovanskim in izraelskim obveščevalcem, ki jih je za objavo pripravila dr. Ljuba Dornik Šubelj, arhivistka Arhiva Republike Slovenije (sedaj že upokojena), ki je vrsto let skrbela in urejala resnično obsežen fond slovenskega »ministrstva« za notranje zadeve (Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS), najbrž danes največja poznavalka arhivskega gradiva obveščevalne službe v Sloveniji (ne gradiva SOVE, ki še ni v celoti predano Arhivu Republike Slovenije) in strokovnjakinja za zgodovino jugoslovanske tajne politične policije, t. i. Udbe (ta je sicer imela uradno drugačna imena), v Sloveniji. S to tematiko je magistrirala (objava Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo, Ljubljana 1999) in deset let pozneje doktorirala (Vloga OZNE za Slovenijo pri prevzemu oblasti : 1944–1946), za objavo pa je leta 2003 pripravila tudi izdajo virov (skupaj z Lovrom Šturmom in Pavletom Čelikom) Navodila za delo varnostnih organov v SR Sloveniji (Arhivsko društvo Slovenije, zbirka Viri, 21), za kar je napisala uvodno študijo o kratki zgodovini organov državne varnosti pri nas.

Tokrat pa je za objavo pripravila dokumente, ki govorijo o stikih med jugoslovanskim obveščevalcem, pripadnikom tajne jugoslovanske politične policije, ki pa je imela tudi obveščevalno funkcijo (tako kot jo ima npr. CIA), Edom Brajnikom (1922–1983), in izraelskim obveščevalcem, pripadnikom obveščevalne službe Mosad (uradni naziv v slovenščini Inštitut za obveščevalne in specialne naloge), ki ima nalogo delovanja v tujini in izvaja t. i. tvegane operacije, vključno z likvidacijami sovražnikov (med znanimi uspehi Mosada je ugrabitev nacističnega vojnega zločinca, organizatorja holokavsta Adolfa Eichmanna leta 1960 v Argentini), Yeshayahujem Shaike Trachtenbergom oziroma Shaike Danom (1909–1994), kot se je imenoval kot obveščevalec. To pa je bolj okvir »zgodbe«, saj je pri objavljenih doku-

mentih več »pripovedi« o delovanju in poslovanju Službe državne varnosti, tj. Udbe. Stiki Brajnika in Shaikeja – te sta imela v času, ko državi nista imeli diplomatskih stikov in sta bili zaradi »arabsko-izraelskih« vojn (1967, 1973) na nasprotnih bregovih – so bili bolj izhodišče (sredstvo) jugoslovanske Službe državne varnosti za blatenje Eda Brajnika in za obračunavanje z njim. Brajnik, sicer znan obveščevalac VOS-a iz časa druge svetovne vojne (bil je poveljnik oddelka varnostne službe v Ljubljani in je bil organizator večine diverzantskih akcij ter likvidacij, ki jih je izvedel VOS v letih 1941 in 1942), je namreč postal po letu 1966, ko je Služba državne varnosti s političnim padcem njenega »botra« Aleksandra Rankovića izgubila velik del svoje moči, v očeh njenih pripadnikov (»padlih« in tistih, ki so ostali v njej) tisti, ki je spodmaknil kamenček, da se je sprožil plaz, imenovan padec Udbe in Rankovića. Brajnik je bil namreč tisti, ki je Tita opozoril, da mu Udbe prisluškuje, kar je bil povod, da se je v Jugoslaviji izvedla »deudbaizacija«. Tega mu pač njegovi nekdanji kolegi niso oprostili in jim je prav prišlo skrivno srečevanje Brajnika z izraelskim kolegom Danom Shaikejem v času, ko Jugoslavija in Izrael nista imela diplomatskih stikov in sta bila v sovražnih taborih. Nekdanji kolegi so se tako lotili Brajnika (ta je po odhodu iz SDV-ja postal slovenski politik – poslanec slovenske skupščine, član republiškega izvršnega sveta) z namenom, da ga oblatijo. Brajnik je bil v očeh svojih nekdanjih kolegov njihov politični sovražnik, kar kažejo nekateri dokumenti, zbrani v pričujoči knjigi, o stikih med njim in Danom. Šlo je za notranjepolitično zadevo, pri čemer jim je v Službi državne varnosti zunanjepolitična stvar prišla prav kot sredstvo. Naslov tega zvezka iz zbirke Viri je bolj poudarja vprašanje, ali gre za Brajnika kot sovražnika Udbe, kot pa to, da je imel stike s predstavnikom izraelske obveščevalne službe, ki je bila v obravnavanem času v taboru, sovražnem Jugoslaviji. Zbrani dokumenti o stikih obeh obveščevalcev kažejo, da sta bila prijatelja, ki sta spoštovala drug drugega. Dejstvo je, da je imelo njuno prijateljstvo pozitivne posledice pri osamosvojitvi Slovenije.

Ljuba Dornik Šubelj je zbrala 33 dokumentov, katerih rdeča nit je Edo Brajnik. Tega in njegovega »sogovornika« na izraelski strani, Dana Shaikeja, je predstavila v obsežni uvodni študiji. V njej je predstavila tudi problematiko virov in vodilno temo, zakaj je sploh prišlo do stikov jugoslovanske in izraelske obveščevalne službe in stikov Brajnika in Dana v času po prekinitvi diplomatskih odnosov med državama. Njuni stiki, ki pa niso bili takrat neposredni, so se začeli neposredno po koncu druge svetovne vojne, ko je prek Jugoslavije in njenih jadranskih pristanišč z najetimi ladjami potekalo preseljevanje Judov v Palestino. Oba imenovana obveščevalca sta sicer v tem »poslu« sodelovala, čeprav se takrat nista nikoli neposredno, osebno srečala. A to skupno delovanje je rodilo prijateljstvo in bilo temelj za poznejše osebne stike, ki so predstavljeni v tej zbirki virov oziroma so zbudili odzive, ki jih prikazujejo objavljeni viri.

O stikih in sodelovanju Brajnika in Dana v letih 1946 do 1948 ni dokumentov. O tem pa je pisal Dan Shaike v svojih spominih, izšli so leta 1989 in nato v angleščini 1992, v katerih je eno poglavje posvetil tej temi in Edu Brajniku in ga je naslovil »Prijatelj«. Njegovo pripoved je v uvodni študiji avtorica zbirke virov

uporabila za predstavitev prehajanja judovskih beguncev prek Jugoslavije v Palestino, kar je teklo od konca druge svetovne vojne pa do nastanka judovske države Izrael. Poleg tega spominskega vira pa se je za predstavitev te tematike, ki je zbližala oba obveščevalca iz naslova zbirke virov, naslonila še na študijo beograjske raziskovalke Mladenke Ivanković (Odlazak jevrejskih izbeglica – žrtava holokausta iz evropskih zemalja za Palestinu preko teritorija Jugoslavije 1946–1947. godine. V: Tokovi istorije, časopis za noviju istoriju Srbije, 2006, št. 3), da je to temo predstavila zelo obsežno. Beograjska raziskovalka v svoji študiji Brajnika sicer ne omenja, ker morda o njem oziroma njegovem delovanju glede judovskega preseljevanja v Palestino ni našla nobenih virov. Ali pa je vzrok za to odnos do Brajnika zaradi njegove vloge v razkrinkavanju Udbe in njene politične vloge v Srbiji?

Vire, ki jih je uvrstila v zbirko, je avtorica razvrstila v pet vsebinskih sklopov. V prvem je dokument iz maja 1944, ki ima z osrednjo oziroma naslovno temo posredno, vsebinsko povezavo. Gre za dokument Svetovnega judovskega kongresa iz maja 1944, ki ga je ta poslal Titu s prošnjo, da naj jugoslovansko osvobodilno gibanje pod njegovim vodstvom pomaga Judom iz Madžarske, proti katerim so nacisti in madžarski kolaboranti pripravljali »holokavst«. Ta dokument je tako predvsem vsebinsko vezan na problematiko, s katero sta se po vojni glede izseljevanja Judov prek Jugoslavije ukvarjala Brajnik in Dan, nima pa neposredne zveze z njima. Našli so ga v hišni preiskavi pri Borisu Furlanu (aretiran je bil v povezavi s t. i. Nagodetovim procesom leta 1947), čeprav je bil naslovnik predstavnik jugoslovanskega osvobodilnega gibanja pri zaveznikih – Britancih (v Londonu), Vladimir Velebit. Zakaj je bil ta dokument pri Furlanu, ni jasno. Ali mu ga je predal Velebit in ali je Velebit ta dokument sploh predal Titu? Treba je upoštevati, da gre za dokument z dne 22. maja 1944, ko sta doživela Tito in njegov vojaško-politični vrh jugoslovanskega osvobodilnega gibanja t. i. desant na Drvar, s katerim so Nemci želeli Tita ujeti. Dokument pa vsekakor kaže, da so Judi že leta 1944 iskali pomoč pri jugoslovanskem osvobodilnem gibanju.

Drugi sklop so dokumenti (8) o sodelovanju Brajnika in Dana od leta 1967 do 1973, ko sta se šla tajno diplomacijo in sta se srečevala v tujini. Brajnika so tako opazili pripadniki Udbe, ki so imeli svoje »posle« v tujini in so videli v tem možnost »obračunati« z njim. Tretji sklop so dokumenti (10) Službe državne varnosti o razčiščevanju vloge Brajnika glede teh stikov z Izraelom oziroma predstavnikom te države iz vrst njihove obveščevalne službe. Brajnik je imel tajne stike z izraelskim predstavnikom z védenjem oziroma po nalogu jugoslovanskega zunanjega ministrstva. Ker Služba državne varnosti tega ni vedela, je začela po ovadbi Brajnika preiskovati. Četrty sklop tvorijo dokumenti (11) o Brajnikovi obrambi pred obtožbami, da je izraelski sodelavec, ki kažejo razčiščevanje vseh obtožb prot njemu s strani zvezne Udbe in zveznega notranjega ministrstva. Peti sklop (3 dokumenti) se nanaša na Brajnikovo vlogo pri brionskem plenumu, ko je bila Udbe zaradi svojih metod delovanja podvržena ostri kritiki.

Vodilna, naslovna tema zbirke dokumentov je res sodelovanje Eda Brajnika in Dana Shaikeja, vendar drugi dokumenti – večina zbranih (izbranih) dokumentov

ne govori neposredno o stikih in sodelovanju Brajnika in Dana, ampak o Službi državne varnosti –, o načinih njenega predvsem »poslovnega« oziroma tihotapskega, »mafijškega« delovanja in jo tako razgaljajo. V poskusu obračuna z Brajnikom, ki je stopil na prste kolegom in njihovim političnim botrom ter njihovim hotenjem, so se namreč sami razkrili. Za preučevanje zgodovine odnosov v t. i. drugi Jugoslaviji so to vsekakor dokumenti, ki veliko povedo o razmerjih v Udbi in o načinih njenega delovanja ter o položaju Udbe v državi.

Večina zbranih dokumentov je iz Arhiva Republike Slovenije, iz fonda Republiškega sekretariata za notranje zadeve SR Slovenije (AS 1931), in to iz gradiva, ki ga je leta 1974 predal slovenski Službi državne varnosti Brajnik sam. Dokumenti se nanašajo na nelegalno trgovino t. i. »Dunajske skupine« Službe državne varnosti, ki se je ukvarjala s tihotapljenjem po navodilih in za korist zveznega sekretariata za notranje zadeve. Namen poslovanja te skupine, katere vodilni član je obremenil Brajnika zaradi sestanka z Danom na Dunaju maja 1973, je bil, da z nelegalno trgovino (cigarete, alkohol itd.) razen zadovoljitve osebnih koristi z delom sredstev pokrije potrebe zvezne Službe državne varnosti predvsem pri nabavi določenih tehničnih sredstev (helikopterji, naprave za prisluhe). Metode delovanja so spominjale na prikaze v različnih filmih z vohunsko tematiko, npr. na »bondijado« agenta 007. Ti dokumenti govorijo več o »poslovanju« udbovcev kot o Brajniku. Imajo pa tudi neposredno povezavo s t. i. akcijo Vrh in Zeleno knjigo, ki jo je sprožila srbska Služba državne varnosti ob sodelovanju vojaške obveščevalne službe z namenom očrniti slovenske politike, predvsem pa Kardelja kot tvorca »federalizacije federacije«, kar je bilo v nasprotju s pogledi v Srbiji in v vrhu jugoslovanske vojske. Vsekakor je šlo za politično spletko, tako da so ti viri pomembni tudi za preučevanje odnosov med posameznimi jugoslovanskimi republikami.

Na koncu so objavljeni še dokumenti o povezavi Eda Brajnika z brionskim plenomom (IV. plenum CK ZKJ, ki je bil 1. julija 1966 na Brionih, na katerem so obravnavali delovanje Udbe in vlogo takratnega podpredsednika SFRJ Rankovića ter njegovih političnih somišljenikov v tem) oziroma o njegovi vlogi pri tem. Dva dokumenta sta iz Arhiva Jugoslavije in sta objavljena v zjetni zbirki virov Četrta sednica CK SKJ : Brionski plenum (Beograd, 1999). Ti dokumenti kažejo, zakaj je bil Brajnik Službi državne varnosti trn v peti in zakaj so ga želeli očrniti.

Dr. Ljuba Dornik Šubelj je zbirko dokumentov zgledno uredila. Vsi dokumenti so objavljeni v izvorniku v srbohrvaškem/srbskem ali hrvaškem jeziku. Je pa dokumente iz angleščine (prvi dokument) in iz srbohrvaščine/srbščine prevedla v slovenščino, kar omogoča boljše spremljanje »dogajanja«. Napisala je 311 opomb, predvsem o osebah iz dokumentov. Nekatere bi sicer potrebovale več podatkov, zlasti ker so v teh dokumentih in v dogajanju, ki jih ti razkrivajo, pomembni »akterji«. Kljub temu je zbirka dokumentov s temi opombami dobila za bralce »dodano« vrednost. Poleg razjasnitve oseb s kratkimi življenjepisnimi podatki v opombah je pripravila kazalo uporabljenih kratic in kazalo osebnih imen.

Objavljeni dokumenti so za zgodovinopisje zelo uporabni, saj imajo veliko vsebinsko, izpovedno vrednost. Za vse, ki jih zanima Udba, so ti viri zato dobrodošli.

Gre namreč za dobro izbrane in za objavo pripravljene dokumente, ki govorijo predvsem o Udbi in njenem delovanju na »ekonomskem« področju. Z izdajo virov, kot jih je pripravila dr. Ljuba Dornik Šubelj, je izpolnjen eden bistvenih pogojev znanstvene ali strokovne izdaje virov, ki lahko pred bralcem »zaživi«. Zbirka vsekakor izpolnjuje vse kriterije za kritično, znanstveno izdajo zgodovinskih virov. To pa ni mogoče reči za mnoge danes izdane zbirke dokumentov, ki so le zbirke faksimilov dokumentov brez nujnih oziroma obveznih pojasnil pod črto in imajo tako predvsem politični, propagandistični namen.

Zdenko Čepič

Manfried Rauchensteiner, Entschlossenes Zuwarten. Österreich und das Werden Sloweniens 1991. Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie. Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten. Klagenfurt am Wörthersee 2011, 159 str.

Avstrijski zgodovinar Manfred Rauchensteiner, ki je objavil že nekaj odmevnih študij o novejši vojaški in politični zgodovini Avstrije, v svoji zadnji razpravi piše o razpadu večnarodne Jugoslavije in nastajanju samostojne Slovenije. Procese razlaga na temelju bilateralnih odnosov med Avstrijo in Jugoslavijo, pri čemer opozarja na pomembne ekonomske odnose Avstrije z bolj razvitima republikama Slovenijo in Hrvaško, upošteva ekonomske vzroke razpada države, razpravlja o sočasnih političnih procesih v Avstriji in na ravni Evropske skupnosti ter na svetovnem nivoju. Pozornost namenja vojaškim načrtom obrambe Avstrije in s tem povezanimi vprašanji primata odločitev v primeru ogrožanja – ali naj bodo, in v kaki meri, odločitve v rokah vojaških strategov ali v pristojnosti političnih voditeljev države. Jugoslovanska kriza mu je povod, da primerjalno razpravlja o dveh drugih krizah, o madžarski leta 1956 in češkoslovaški leta 1968. Ob detaljnih prikazih številnih vojaških načrtov, ki jih je načrtovala avstrijska vojska, in realnih vojaških ukrepov na višku jugoslovanske krize konec

